

KİMLİKLERİYLE ROMANLAR: TÜRKİYE’DEKİ ROMAN VATANDAŞLARA YÖNELİK SOSYAL İÇERME ULUSAL STRATEJİ BELGESİ VE BİRİNCİ AŞAMA EYLEM PLANI’NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Başak Işıl ÇETİN*

ÖZ

Kendilerine özgü kültür ve kişilik özellikleriyle içinde yaşadıkları toplum ve hatta diğer azınlıklar tarafından önyargı ile yaklaşılan Romanlar, zaman içerisinde göç ettikleri Batı topraklarında sindirme, baskı, asimilasyon, ağır cezalar ve öldürülmeye kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Çağımızda ise Romanlar, kendilerini kültürleri ve ihtiyaçları ile birlikte içerecek bir yaklaşımla üretilen sosyal politikalarla karşılaşmaktadırlar. Bu iyileşme sürecinde, Roman vatandaşların sivil toplum olarak örgütlenmelerinin, dernekleşme faaliyetlerinin ve muhtelif kurumlarla yapılan ortaklaşa çalışmaların rolü bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu politikaları içeren Türkiye’deki en güncel belge olan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde hazırlanmış “Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)”nın değerlendirilmesi ve önerilerde bulunulmasıdır. Stratejik Belge ve Eylem Planı’nda çözüm önerilerinin yanı sıra sorumlu birimlerin aksiyonları için yol haritası çıkarılmıştır. Stratejik Belge ve Eylem Planı; işleyiş süreci, aktörleri ve kapsayıcılığı bakımından Roman vatandaşların sorunlarının çözümü noktasında yapıcı bir başlangıç niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Roman vatandaşlar, sosyal içerme, strateji belgesi ve eylem planı.

JEL Sınıflandırması: J15, J18, Y80

GYPSIES WITH THEIR IDENTITIES: EVALUATION OF THE SOCIAL INCLUSION NATIONAL STRATEGY PAPER AND FIRST STAGE ACTION PLAN FOR GYPSY CITIZENS IN TURKEY

ABSTRACT

Gypsies experience prejudgments even from the other minority groups in the society which they live with their cultural and individual characteristics. Gypsies experience some attitudes in the Western lands which they migrated, like; suppression, oppression, assimilation, severe penalties, and

---

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cetinbi@istanbul.edu.tr

even getting killed in the period of times. Gypsies meet social policies which have an attitude to include them with their cultures and needs in our times. Gypsy citizens who became organized as a civil society, form associations and cooperate with various institutions have a very important role during this improvement process. The aim of this study is to evaluate the most actual document arranged in the coordination of the Ministry of Family and Social Policies, “Social Inclusion National Strategy Paper (2016-2021) and First Stage Action Plan (2016-2018) for the Gypsy Citizens in Turkey” which includes the social policies intended to solve Gypsy citizens’ problems and offer suggestions. The Strategic Paper and the Action Plan includes the road map for the actions of the responsible institutions besides proposed solutions. The Strategic Paper and the Action Plan are a constructive starting point for the solutions of Gypsy citizens’ problems, with its operational process, actors, and comprehensiveness.

Keywords: *Gypsy citizens, social inclusion, strategy paper and action plan.*

JEL Classification: *J15, J18, Y80*

1. GİRİŞ

Yaygın kullanımıyla “çingene” olarak adlandırılan Romanlar, sahip oldukları dikkat çekici kişilik özellikleri kadar kentsel ve kırsal alanlar içerisinde sürdürdükleri yaşamları, iktisadi faaliyetleri, eğitim yaşantısındaki konumları ve istihdam süreçleri ile de sosyal politikaların ilgi alanına giren dezavantajlı gruplar içerisinde marjinal bir kitleyi teşkil etmektedirler. Romanları yaşadıkları sosyal dışlanma konusunda farklı kılan nokta, diğer azınlık gruplar tarafından da sosyal dışlanmaya maruz kalmalarıdır. Anadolu coğrafyasına 10. yüzyıl civarında göç etmiş (Arayıcı, 2008: 26; Ünalı, 2012: 616) olan Romanlar, o tarihten bu yana gerek kültürleriyle gerek sıra dışı yaşamlarıyla toplumun ayrılmaz bir parçası olagelmışlerdir.

Geçmişten günümüze birtakım önyargılar ile yaklaşılan Romanlar, sosyal dışlanma başta olmak üzere, yoksulluk, işsizlik, barınma, temel hak ve hizmetlere erişememe ve bunlardan yararlanamama gibi pek çok sorunla birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Batı coğrafyasında; sindirme, asimilasyon, baskı, ağır cezalara maruz kalma, yaralanma ve hatta öldürülme gibi son derece insanlık dışı uygulamalar ile karşılaşmışlardır. Anadolu topraklarında durumları görece daha iyi olan Romanlar, Osmanlı döneminde belirli birtakım işlerde istihdam edilmişler ve kendi kimlikleri, yaşam tarzları ve kültürleri ile varlık gösterebilmişlerdir. Hatta bir Roman sancağı oluşturularak Roman tebaaya yönelik olarak idari bakımdan da düzenlemelere gidilmiştir (Turan, 2012: 207). Türkiye’de Roman vatandaşların sivil toplum kuruluşları oluşturularak örgütlenmeleri 2000’li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir (ASPB, 2016: 5, Uzpeder, 2008: 114). Edirne Roman Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM) başta olmak üzere Samsun ve İzmir’de de

dernekler kurmuşlardır (Uzpeder, 2008: 114). Sivil birlikteliğin başlamasından sonra, Roman vatandaşlara yönelik olarak gerçekleştirilen teorik ve uygulamalı çalışmaların sayısı artmış ve Roman vatandaşların yaşadıkları zorluklar, resmi olarak dönemin Başbakan'ı Erdoğan tarafından ifade edilmiştir (Dişli, 2016: 111-112).

Bu çalışmanın amacı, öncelikle Romanların kimliğini ve içinde buldukları durumları barınma, eğitim, istihdam, yoksulluk, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar bağlamında özellikle Türkiye'deki genel durumlarını göz önüne alarak aktarmaktır. Bu çerçevede Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde hazırlanmış olan "Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) incelenecektir. Belge ve Planın içeriğine, sürecine, aktörlerine ve kapsayıcılığına dair bir değerlendirme yapılacaktır. Söz konusu belge ve plan çalışmada kısaca "Strateji Belgesi" ve "Eylem Planı" olarak ifade edilecektir. Strateji Belgesi'nde "Roman vatandaşlar" ifadesi kullanıldığından kavram birliği sağlamak amacıyla çalışmanın genelinde "Roman" kelimesi tercih edilecektir.

2. SOSYAL DIŞLANMA, İÇERME VE KAYNAŞMA

Dışlanma genel itibariyle, toplumun bazı üyelerinin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel haklardan etkin bir şekilde yoksun olmalarıdır (Bilton vd., 2008: 79). Dışlanmaya yönelik temel endişeler; bireyi topluma bağlayan yapısal, kültürel, ahlâki ve iktisadi bağların parçalanması ve aile istikrarsızlığı üzerinde yoğunlaşmaktadır (Munck, 2005: 34). *Sosyal dışlanma* ise, iç-dış, merkez-çevre ve üst-alt gibi toplumsal mekânın üç bileşenine işaret eden, belirli kesimlerin bir bütün olarak toplumun ve sermaye birikim sürecinin dışında kalması ve ekonomik büyümeye yaptıkları katkılardan adil bir ölçüde yararlanamaması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, sosyal dışlanma tanımlamasının en belirgin ve açık ölçütü "yalnız yaşamının olanaksızlığı"dır (Sapançalı, 2003: 13).

Göreceli ve dinamik bir kavram olan (Sapançalı, 2003: 21, 2008: 3) "sosyal dışlanma", gelir yoksulluğu, işsizlik, eğitime ve bilgiye erişim, çocuk bakımı ve sağlık imkânları, yaşam koşulları ve sosyal katılımı kapsayan çok boyutlu bir niteliğe sahiptir. Sosyal dışlanma nedenleri ulusal, topluluk, hanehalkı ya da bireysel düzeyde olabilmektedir. Bu yönüyle kavram aynı zamanda çok katmanlı bir görünüm arz eder (EUROSTAT, 2010: 8). İnsanların yukarıda bahsi geçen unsurlara sınırlı ölçüde erişmesi ya da erişmemesi toplum içerisinde marjinalleşmelerine sebep olabilmektedir. (Bilton vd., 2008: 79.) Erişimin dört boyutu ise; finansal, fiziksel, örgütsel ve zamansal boyuttur. Bu dört boyutun yokluğu, sosyal dışlanmanın zeminini oluşturmaktadır (Cass, Shove ve Urry, 2005: 551).

Fransa'da 1960'lı yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmış olan (Sapançalı, 2003: 3) "sosyal dışlanma" konusunun Avrupa sosyal politika tartışmaları bağlamında ortaya çıkması 1980'lerin

sonlarını bulmuştur (Munck, 2005: 33). Sosyal içerme politikaları da, sosyal dışlanmayla mücadele bağlamında 1990'lı yılların başlarında ortaya çıkmıştır (Sapancalı, 2007: 58). Avrupa Komisyonu, ilk olarak 1988 yılında yayınlanan üçüncü Avrupa yoksulluk programında “sosyal dışlanma” terimine atıfta bulunmuştur. Bu bağlamda yoksulluk, artık sadece ekonomik bir yoksunluk olarak değil, “sosyal dışlanma” olarak adlandırılabilen daha geniş bir dezavantaj modeli olarak görülmeye başlanmıştır. İngiltere’de ise gelir, konut ve sağlık gibi yoksulluğun muhtelif yönleri ve yeniden dağıtıma yönelik gündem, 1997 yılından sonra dışlanma dilinde yeniden düzenlenmiştir. Sosyal dışlanma konusunda ABD’deki söylem ise “alt sınıf” perspektifindedir (Munck, 2005: 33-34).

Sosyal dışlanmaya sebep olan faktörler; *sosyal* (aile, işgücü piyasası, mahalle, toplum ve küresel katılım); *ekonomik* (ücretler, sosyal güvenlik, tasarruflar, varlıklar gibi kaynaklar ile mal ve hizmetlerin pazarlanması); *kurumsal* (adalet, eğitim, sağlık, siyasi haklar, bürokrasi); *bölge* (demografi, göç, ulaşım ve iletişim bağlamında erişilebilirlik, genel olarak yoksun bölgeler) ve *sembolik referanslar* (kimlik, sosyal görünürlük, benlik saygısı, temel yetenekler, ilgi alanları ve motivasyon, gelecek umutları) olarak sıralanabilir (Atkinson ve Davoudi, 2000: 440). Sosyal dışlanma, sosyal gruplara karşı dezavantaj ya da ayrımcılık oluşturan süreçlere de bağlıdır (Bilton vd., 2008: 80).

Sosyal içerme kavramı ise, sosyal dışlanmanın karşıtı olarak engelliler, yaşlılar, uzun süreli işsizler, kadınlar, çocuklar, eski hükümlüler, göçmenler, farklı etnik kimliğe sahip olanlar gibi dezavantajlı grupların sosyal hayata dâhil olmalarını, toplumla bütünleşerek kaynaşmalarını içeren bir kavramdır (Genç ve Çat, 2013: 369). Bu bağlamda sosyal içerme; toplumsal dayanışmayı, “ben” ile “biz” ve “biz” ile “onlar” arasındaki ilişkinin (Stjernø, 2004: 17.) ayırıcı çizgilerini silmeyi amaçlayan zihniyet, politika ve eylemlerdir. Sosyal dışlanma ve sosyal içerme ile arasında güçlü bir bağ bulunan bir diğer kavram ise *sosyal kaynaşma*dır. Akademik alanda kökleri Durkheim’a kadar uzanan kavram, Avrupa Konseyi tarafından *demokratik kaynaşma*, *sosyal kaynaşma* ve *kültürel kaynaşma* olmak üzere üç ana kategoride ele alınmaktadır. Buna göre sosyal kaynaşma, bir toplumun tüm mensuplarının refah güvencesinin kapasitesi olup, erişimde ve ayrımcılığın önlenmesinde eşitlik ve adalete dayanmaktadır. Ayrıca özerk bireysel gelişim, insan onurunun korunması ve toplum yaşamına katılım; kavramın dayanağı olan diğer unsurlardır. Sosyal kaynaşmanın olmazsa olmaz şartları; kültürlerarası ilişkilerin etkileşimin güçlendirilmesi, çeşitliliğin tanınması ve farklılığa saygıdır (Duman ve Alacahan, 2010: 105-109, 118).

Bu bağlamda yukarıda söz edilen dezavantajlı gruplara Roman vatandaşları da farklı etnik kimlikleri, haklara erişebilirlik durumları, toplumsal olarak maruz kaldıkları tutumlar gibi muhtelif yönleriyle dahil etmek mümkündür. Dolayısıyla hem sembolik referanslara ve ayrımcılığa yapılabilecek atıflar hem de dezavantajlı gruplardan azınlıklara yapılabilecek atıflar Romanlar’ın

yaşadıkları sosyal dışlanma konusunda birleşmektedir. Bu noktada sosyal içerme ve sosyal kaynaştırmaya yönelik izlenecek politikalar sorunun çözümünde etkin olabilecektir. Söz konusu politikaların ihtiyacı öncelikle Roman kimliğinin doğru ve çok boyutu bir biçimde analiz edilmesidir.

3. ROMAN KİMLİĞİ

3. 1. Kökenleri, İsimleri ve Nüfuslarıyla Romanlar

Kökenlerinin nereye dayandığı konusu uzun dönem tartışılmış olan Romanların kökenlerinin Kuzey Batı Hindistan (Ünaldı, 2012: 615) olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit, 18. yüzyılın sonlarına doğru, Romanların dilleri üzerinden yapılan çalışmalarla ve özellikle Macar bilim insanlarının yapmış olduğu çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır (Kurtuluş, 2012: 19). Türkiye’deki Romanların kökeninin, Bizans döneminde yaşamış “Atsinganoi (Athinganoi)” adı verilen ve esasen büyücülük/falcılıkla anılan, astrolojiyi, kabalistik ritüelleri ve Hristiyan düalizminin değişik bir şeklini ibadet olarak benimseyen günümüzdeki Eskişehir civarındaki bölgede yaşamış Frigyalılardan oluşan bir gruba dayandığı belirtilmektedir (Marsh, 2008c: 5).

Vatanlarını 9. ve 10. yüzyıllarda terk etmek durumunda kalan Romanlar, birinci kol olarak Afganistan, İran, Anadolu ve Balkanlar’a girmişlerdir (Arayıcı, 2008: 26). Anadolu’ya gelmeleri yaklaşık 10. yüzyılda gerçekleşmiştir (Ünaldı, 2012: 616). İkinci kol olarak; Afganistan, İran, Ermenistan, Rusya ve Balkanlar’a yönelen Romanlar; üçüncü kol olarak 15. yüzyıl ile birlikte Afganistan, İran, Suriye, Filistin, Kuzey Afrika ve İspanya üzerinden hareket ederek Avrupa’nın muhtelif ülkelerine girmişlerdir (Arayıcı, 2008: 26). Hindistan kökenli iki farklı dilsel Roman grubu olan “Dom”lar ve “Lom”lardan, Domlar esasen Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da, Lomlar ise Doğu Anadolu ve Kafkaslar’da yaşamaktadır (Marsh, 2008c: 7). Romanların Türk toplumuyla ilk ilişkileri Selçuklu Türklerine dayanmaktadır. İstanbul’a ilk geliş tarihleri ise 1050 olarak tespit edilmiştir (Ünaldı, 2012: 616). Modern Türkiye’nin Roman nüfusu, üç ana dilsel grup olan Romlar Domlar ve Lomlardan müteşekkildir (Marsh, 2008c: 18).

Romanların Çalgar, Mangosür, Gevende, Karaçi ve Mıtrıp gibi alt kimlikleri mevcut olmakla birlikte kimliklerinin sınırları geçirgendir. Romanların mesleki ya da mahalli gruplar bakımından hareketliliği bu sınırların geçirgen ve gevşek olmasını sağlamaktadır (Marsh, 2008b: 21).

Göçebe bir kültüre sahip olmaları sebebiyle farklı coğrafyalarda farklı isimlerle çağırılan Romanlar, 18. yüzyılda Doğu Avrupa’da “kaldereş”, Kuzey Avrupa’da “gatinos” isimleriyle anılmışlardır. Mısır’dan geldikleri için ise İngilizler ve Fransızlar tarafından “gypsy” ismiyle anılmışlardır. Romanya’da yaşayan Romanlar; “ramon”, Macaristan’da yaşayanlar “çigan”, İspanya’da yaşayanlar “filamanko”, Almanya’da yaşayanlar ise “mohemler” ya da “romani” olarak

isimlendirilmişlerdir. Bilinen bir diğer isimleri de “kıptî”dir. (Kurtuluş, 2012: 21) Hırvatça’da “tsigani”, Kırgızca’da “siğan” olarak çağırılan Romanlar, Farsça’da “çingane” olarak isimlendirilmektedir (Mezarcıoğlu, 2010: 16-17).

Bu isimlendirmelerin yanı sıra Romanlar, bir ülkenin içindeki bölgelerde bile farklı olarak anılabilmektedirler. Batı Anadolu ve Trakya’da en sık kullanıma sahip isimlerinden biri ile “roman” olarak anılan Romanların Türkiye’nin diğer bölgelerinde daha pek çok isimleri mevcuttur. Örneğin, Orta Anadolu’da “elekçi”, Akdeniz ve Ege Bölgeleri’nde “sepetçi” olarak anılan Romanlar, Van ve Ardahan civarında “mutrib”, Adana’da “cano”, Erzurum, Artvin, Erzincan, Bayburt ve Sivas’ta “poşa” olarak anılmaktadırlar. Anadolu’nun birçok ilinde ise genel olarak “arabacı” ismiyle anılmaktadırlar (Kolukıncık, 2009: 59). “Esmer vatandaş” ismi ise daha genel bir tanımlama olarak muhtelif coğrafyalarda kullanılmaktadır (Ünalı, 2012: 615). Muhtelif saha çalışmalarında kendilerini Roman mı, yoksa Çingene mi olarak tanımladıkları sorulduğunda Türkiye’de yaşayan katılımcılar, “tabi ki Roman” şeklinde cevap vermişlerdir (Yanıkdağ, 2012: 247). Bununla birlikte, içerdiği olumsuz anlamlardan arındırılarak “çingene” kelimesinin kullanılarak tarafsız bir kelime haline getirilmesini isteyen Mustafa Aksu (2003: 50) gibi yazarlar da mevcuttur.

Romanlara yönelik olarak kullanılan dışlayıcı, ötekileştirici ve ayrıştırıcı birtakım ifadelerin (üvey evlatlar, vatansızlar, paryalar, yersiz-yurtsuzlar) verdiği rahatsızlık karşılığını, 1978 yılında düzenlenen Dünya Çingeneler Konferansı’nda bulmuş ve “çingene” kelimesi yerine adam, insan anlamlarını taşıyan “rom” kökünden gelen “roma” (Türkçesi roman) ifadesinin kullanılması kabul edilmiştir (Yanıkdağ, 2012: 248).

Romanların dünyadaki dağılımlarına bakıldığında; nüfusa yönelik yapılan tahminlere göre, dünyadaki Romanların sayısı yaklaşık olarak 30 ila 40 milyon arasındadır. Avrupa’da Roman nüfusunun merkezi Romanya olup, ülke nüfusunun yaklaşık %10’unu Romanlar oluşturmaktadır. Bulgaristan, İspanya, Macaristan, Slovakya, Türkiye, Eski Yugoslavya ve Çek Cumhuriyeti; Romanya’dan sonra sırasıyla Romanların en fazla nüfusa sahip olduğu ülkelerdir (Kurtuluş, 2012: 18).

14. ve 15. yüzyıllar boyunca devam eden fetihler neticesinde birçok Roman, Osmanlı tebaasına girmiştir. 1831’de yapılan ilk resmi nüfus sayımına kadar Romanların nüfusuna dair bilgileri netleştirmek oldukça zordur. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar nüfus sayımlarına dair belgelerde dahi birtakım hatalar mevcuttur. 1831 yılında yapılan nüfus sayımının vilayetlere göre dağılımına bakıldığında; Rumeli’de 9.955 ve Silistre’de 8.779 Roman olduğu görülmektedir. Anadolu’da Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Çıldır Eyaletlerinde ise toplam 1.802 Roman nüfusu bulunmaktadır. Verileri günümüzde kaybolmuş olan 1844 yılındaki nüfus sayımına göre, Jean Henri Ubcini, Rumeli’de 214.000 Romanın (Tsigani) yaşadığını belirtmektedir. 1881/1882-1893 genel nüfus sayımlarında gayrimüslim Roman nüfusu 3.153 olarak tespit edilmiştir. 1905-1906 yıllarında

yapılan ve kapsamı daha geniş tutulan nüfus sayımında ise tüm Osmanlı halkı, arasında toplam 16.470 Roman nüfusu, 1914 nüfus sayımında ise 11.169 Roman nüfusu tespit edilmiştir. 1783 yılında Heinrich M. G. Grellmann tarafından yazılan tezde ise, o yıllarda Avrupa’da yaşayan Romanların sayısının 750.000 kadar olduğu tahmin edilmiştir (Marsh, 2008c: 9-14).

1960’ların ortalarından beri, Türkiye’de nüfus sayımlarında etnik kökenlere ilişkin sorular yöneltilmemektedir. Yine 1831 Osmanlı nüfus sayımına dayalı olarak Türkiye’de yaşayan Romanların nüfusuyla ilgili tahmin, 500.000-600.000 civarında olduklarıdır. Osmanlı istatistiklerinde genç kızlar, kadınlar, 15 yaşın altındaki erkek çocuklar, 60 yaşın üstündeki erkekler ile Müslüman ve göçebe Roman toplulukları çoğunlukla halihazırda mevcut olandan daha az yer aldıklarından, tahminler verilerden daha gerçekçi olabilmektedir. Bununla birlikte Romanlar ve Sivil Toplum Kuruluşlarındaki (STK) araştırmacı ve aktivistler, Türkiye’deki Roman nüfusunun 2 ila 5 milyon arasında olduğunu öne sürmektedirler (Marsh, 2008b: 21-22).

1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra büyük nüfus mübadeleleri gerçekleşmiş ve çok sayıda Roman Balkanlar’ın kuzeyinden Türkiye’ye taşınmıştır. Modern Türkiye vatandaşlığı, totaliter rejimlerle yönetilen Bulgaristan ve Romanya’dan sonra Romanlar için güvenilir bir durum sunuyor gibi görünmüştür. Ancak 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu ile bu yıla kadar gösterilen hoşgörü son bulmuş ve Romanlar şüpheliler listesinde yer almıştır. Sığınmacı olarak başvuran Romanların bile vatandaşlık kazanamayacakları anlaşılmıştır. Kanun; göçmen olarak kabul edilemeyecekleri “göçebe çingeneler” kavramını kullanarak belirtmiş ve Romanları “Türk kültürüne bağlı olmayanlar”, “anarşistler”, “casuslar” ve “sınır dışı edilenler” ile aynı cümlede sıralamıştır. “Göçebeler ve gezginci çingenelerin” uygun görülen yerlere yerleştirilmesini öngören ve ayrımcı hükümler içeren bu Kanun, 2006 yılında yürürlükten kaldırılmış, yerine 5543 numaralı yeni İskân Kanunu kabul edilmiştir (Marsh, 2008c: 15-16). Yine 1950 tarihli 5683 sayılı bir başka kanun olan “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun”un 21. Madde son fıkrası, “Tabiiyetsiz veya Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı yetkilidir.” hükmünü içermektedir (Mevzuat, 04.09.2016).

3.2. Tarihten Günümüze Tanınma, Dışlanma ve Kabul Görme

Balkan coğrafyası, Bizans’ın son dönemlerinden itibaren Romanlar açısından ikinci bir vatan olmuştur (Ünaldı, 2012: 617). İlk göç ettikleri dönemlerde Avrupa’da ilgiyle karşılanan Romanlar, zamanla “toplum düzenini bozan, insanları aldatan, işe yaramaz düzenbazlar” olarak tanımlanmaya başlanmışlardır. Kendilerine yönelik şüpheli bakışlarla birlikte, 15. yüzyılda somutlaşmış ve Roman karşıtı kanunlar Avrupa kayıtlarına girmiştir. Bununla birlikte yakalandıklarında öldürüleceklerine dair birtakım düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir Ortaçağ Avrupası’nda veba mikrobunu taşıyan bir kitle

olarak kabul edilen Romanlar, özellikle İspanya’da engizisyon mahkemeleri sonrasında işkence görmüş ve öldürülmüşlerdir. Avusturya ve Macaristan gibi birçok ülkede dışlanmışlar, sınır-dışı edilmişler ve hatta öldürülmüşlerdir. Nitekim 18. yüzyıl sonlarına değin, Avrupa’daki neredeyse tüm otoritelerin Roman’lar hakkındaki düşünceleri bir uzlaşma sağlamış durumdadır. Bu uzlaşma, Romanların toplumdaki yerlerinden dolayı suçlu ve kabul edilemez olduğuna yöneliktir. Bunun nedeni, Romanların çalışmamalarının kurulu düzene aykırı ve anormal olarak görülmesidir. Romanlara yönelik olarak bu tür zihin kodları barındıran Avrupa, 18. yüzyıl ile birlikte Romanları Amerika’ya sürgüne göndermiş; İngiltere, Almanya ve İtalya’da idamlar gerçekleştirilmiştir (Kurtuluş, 2012: 22-23).

20. yüzyıl sonlarında sosyal politika alanında düzenlemelerin yapılmaya başlamasıyla birlikte (hatta gelişmelerin zirve yaptığı dönemlerde bile) umulanın aksine Romanlar için olumlu bir zeminin oluşmamıştır. İkinci Dünya Savaşı’na katılmamalarına rağmen, en çok kayıp veren kitle Romanlar olmuşlardır. Hitler dönemindeki uygulamalardan da etkilenen Romanlar hakkında, 1936 yılındaki bir demecinde Alman İçişleri Bakanlığı Şefi Dr. Globke, Avrupa’da yabancı bir kan taşıyanların sadece Yahudiler ve Çingeneler olduğunu belirtmiştir. Alman toplumuyla içli dışlı olmalarının ve evlenmelerinin tehlikeli olduğu düşünülen Yahudiler ve Romanlar, Dr. Globke tarafından insanlık dışı yaratıklar olarak tanımlamıştır (Arayıcı, 2008: 92).

Düzelmesi imkânsız suçlular olarak görülen Romanlar, Hitler döneminde tıp deneylerinde kobay olarak kullanılmışlardır. Bir üniversite hiyerarşisi tarafından yapılması emredilen ve ilgiyle izlenen deneylerde “ırk temizliği” için “test-halk” olarak yine Romanlar kullanılmıştır. Neticeleri itibariyle son derece korkunç bir hal alan bu deneylerde çocuklar bile kullanılmıştır (Asséo, 2007: 101). Neticede, 500 bin (bazılarına göre ise 2 milyon) civarı Roman, gaz odalarında öldürülerek yakılmış ve üç kuşaktır Roman kanı taşıyan bireyler dahi bu süreçte imha edilmiştir (Kurtuluş, 2012: 23-25).

Maalesef ki Romanlara yönelik zulüm, Hitler Almanyası’nda yaşananlarla ile sınırlı kalmamış; İspanya, sindirme, asimile etme, baskı yapma, ağır ceza verme, yaralama, öldürme, kulaklarını kesme, konaklamalarını engelleme, anadillerini yasaklama gibi birçok insanlık dışı uygulamalara başvurmuştur. Çekoslovakya’da ise, birçok Roman kadın, rızaları olmaksızın kısırlaştırılmıştır. Ayrıca Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde de benzer süreçler yaşanmış ve zulümler yapılmıştır (Kurtuluş, 2012: 24-29). Romanya’da diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha iyi bir konumda bulunan Romanlar, 1940 yılı sonrasında Antenusçu faşist rejim ile “sorunlu” olarak addedilmiştir. Rejim liderinin “fareler, sıçanlar, kargalar, Çingeneler, avareler ve Yahudiler’in yaşamak için belgelere ihtiyacı yok” şeklindeki aşağılayıcı ifadesi dönemin hakim zihniyetini göstermesi bakımından önemlidir (Bilgin-Aytaç, 2012: 86).

Avrupa'daki Romanların olumsuz durumları, 1980 yılı sonrasına tekabül eden “kültürel çoğulculuk” söylemi ile az da olsa olumlu birtakım gelişmeleri beraberinde getirmiştir. İlk kez birtakım kültürel hakları Avrupa Konseyi tarafından verilen Romanlara yönelik hak ve özgürlükler konusunda Avrupa Birliği de benzer bir algı içindedir (Ürer, 2012: 60-61). Avrupa Komisyonu kararından birinde AB'ye 2004 yılında üye olan ve 2007 yılında tam üyelik gerçekleştiren ülkelerdeki Romanlar hakkında Avrupa'nın kültürel zenginliğine katkıda bulunmuş bir topluluk olarak bahsedilmekte ve Romanların durumlarının düzeltilmesinin bir gereklilik olduğu belirtilmektedir (Arayıcı, 2008: 25).

Bununla birlikte, AB'nin azınlıklara yönelik politikaları çerçevesinde ilgi gösterilen Romanlara özgü bir politikası mevcut değildir (Erkem-Gülboy 2012, 138). BM tarafından “azınlık” bir grup olarak kabul edilen Romanların çoğu yerleşik hayata geçmiş olmasına rağmen, bazı Romanların devamlı surette mekân değiştirmeleri hasebiyle “göçmen” bir topluluk olarak da değerlendirilmekte ve bu durum, Romanların vatandaşlık durumu ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasını zorlaştırmaktadır (Özden-Cankara, 2012: 114).

Romanlar, Mısırlı oldukları zannıyla çeşitli Batı dilinde “Kıpti” anlamına gelen ‘Gypsie’, ‘Egyptian’ ve ‘Gitano’ gibi isimlerle anılmışlardır. Osmanlı döneminde “Çingane” şeklinde ifade edilen Romanlar, Mısırlı oldukları zannına binaen Mısırlı anlamına gelen “Kıpti” adıyla anılmıştır (Sal, 2009: 1-8) Osmanlı döneminde yaşayan Romanların durumu Avrupa'dakiler ile kıyaslandığında, tarihsel sürece göre Osmanlı'da daha özgür oldukları ünlü yazar Angus Fraser tarafından belirtilmektedir (Sunar, 2012: 236). Osmanlı'da Romanlara yönelik ilk zemin 14. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı'nın (Romanların yerli halkları arasında olduğu) Balkanlar'a yayıldığı tarihlerde başlamaktadır (Turan, 2012: 206).

Osmanlı'da Romanlara yönelik olarak ilk kanunî düzenlemeler, Fatih Sultan Mehmet döneminde “Rumeli Etrâkinün Koyun Adedi Kanunnamesi” çerçevesinde gerçekleşmiştir. 1497 yılında II. Beyazid döneminde düzenlenen “Kanun-ı Cizye-i Çingânehâ”da ise; Vize, Gelibolu ve bazı Rumeli sancaklarında yaşayan Romanlar ile ilgili vergiler belirlenmiştir (Turan, 2012: 206). Kanunî Sultan Süleyman döneminde ise, bir Roman sancağı oluşturularak, önceki düzenlemelerle yetinilmediği gösterilmiş ve idari bakımdan da bir düzenlemeye gidilmiştir (Turan, 2012: 207). Sancak; Vize, Hayrabolu, Çorlu, Keşan, Pınarhisar ve Gümölcine gibi yerleri kapsamaktadır (Sunar, 2012: 233-234). Ayrıca 1574 tarihli bir Ferman ile II. Selim döneminde Bosna-Hersek'te yaşayan Romanlar vergiden muaf edilmişlerdir. Bu Fermanla kimsenin Romanların işlerine karışmaması, sadece kanun ihlali durumlarında gerekenin yapılması ilan edilmiştir (Özkan, 2000: 23).

Romanlar için birtakım istihdam alanları sunan Osmanlı'nın Rumeli'ye doğru genişlemesi esnasında yayalar teşkilatında istihdam edilen Romanlar; Kanunî Sultan Süleyman döneminde ise

daha ziyade imar faaliyetlerinde (gemi yapım malzemelerinin temini, gemi yapımı, köprü inşası, kale onarımı) istihdam edilmişlerdir. Ayrıca madencilik ve ordu nakliye işlerinde de istihdam edilmişlerdir (Turan, 2012: 206). Bu alanların haricinde, Romanların Osmanlı'da meslek haline getirdikleri diğer alanlar demircilik ve müzisyenliktir. Tenekecilik, nalbantlık, kuyumculuk, (kılıç, soba, terlik, ayakkabı, geniş başlı çivi) imalatçılığı, deri işçiliği, terzilik, boyacılık, hırdavatçılık, kasaplık ve bahçıvanlık da Romanların yaptığı işler arasındadır (Ünaldı, 2012: 617). Ayrıca, Osmanlı'da cellatların genel itibariyle “soy” bakımından Hırvat dönmesi ya da çingeneler arasından seçildiği ifade edilmektedir (Kaya, 2008: 1).

Günümüzde Romanların yaşadıkları pek çok sorundan ön plana çıkanlar arasında anadilde eğitim, okur-yazarlıkta düşük seviye, işsizlik, konut ve konaklama, uyum sağlama güçlüğü, sosyal dışlanma, yerleşim yerlerinden zorla atılma/sürgün ve ırkçı saldırıları saymak mümkündür (Kurtuluş, 2012: 19).

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki Romanların sağlık, eğitim, gelir, istihdam, sosyal dışlanma ve siyasi katılım konularındaki tutum ve davranışlarının değerlendirildiği 2004 tarihli Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) araştırmasında tespit edilen en önemli sorunlar; ekonomik problemler, işsizlik ve istihdamda ayrımcılığa dairdir. Sonuçlara göre, Roman olmak, istihdam önünde engelli olmaktan sonraki en büyük engeldir. Bu durum, sosyal alanda karşılığını Romanların işsiz olduğu ile ilgili bir önyargı ile göstermektedir (Erkem-Gülboy, 2012: 131-136). Macaristan'ın kuzey ve doğu bölgelerinde yaşayan Romanların işsizlik oranı % 90'lara kadar yükselmiş olup, söz konusu veriler, bu nevi önyargıları pekiştirmektedir (Arayıcı, 2008: 133).

Günümüzde Romanlar, eğitim alanında da dışlanmaktadır. AB'de yaşayan Romanların eğitim düzeyi, diğer AB vatandaşlarının eğitim düzeylerinden düşüktür. Temel eğitimi bitirme oranı da Romanlar için oldukça düşüktür. Macaristan'da önemli bir kısmı eğitim-öğretimden mahrum kalan Roman çocuklarının yaklaşık olarak % 42'si ilköğretimi tamamlamadan okulu terk etmektedir. Romanya'daki Romanlar için de benzer bir durum söz konusudur. Romanya'da yaşayan Romanlardan yükseköğretim ve üniversite eğitimi görmüş olanların sayısı 500'ün altındadır (Arayıcı, 2008: 133-177).

Romanlara yönelik bu olumsuz tablo; ekseriyetle ekonomik durumlarındaki güçlüklerle, bir diğer yandan ise, yaşam tarzı nedeniyle eğitime yeterince eğilinmemiş olmasına bağlıdır. Önemli bir kısmı okur-yazar olmayan Romanlar, eğitimin önemini anlamakta zorluklar yaşayabilmekte, çocuklarını okula göndermemekte ve bu sebeple sonraki nesillere de eğitimin önemi aktarılamamaktadır (Arayıcı, 2008: 45). Bununla birlikte, bu tablonun arka planında yer alan “sosyal dışlanma” gerçeğidir. Nitekim AB-Roman Ağı tarafından, Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşayan Roman çocuklarının okullarda dışlandıkları teyit edilmektedir. Eğitim düzeyi olarak ortalamanın altında kalmak, beraberinde iş bulmakta güçlük ve yoksulluğu getirmektedir. Bu fasit dairenin bir

sonraki durağı yine eğitimden mahrum kalmak, beslenme bozuklukları ve buna bağlı sağlık sorunlarıdır. Tüm bu olumsuzluklar, nihayetinde Romanların yaşam koşullarını etkilemektedir. AB’de yaşayan Romanların yarısından fazlasının evinde su tesisatı ve tuvalet bulunmamaktadır (Erkem-Gülboy, 2012: 131-133). Benzer durumlar, Bulgaristan’da başta Sofya olmak üzere büyük kentlerin kenar mahallelerinde ve getto halinde yaşayan Romanlar için de geçerlidir. Bu Romanların elektrik, yol, su gibi altyapı hizmetleri devlet tarafından karşılanmamaktadır (Arayıcı, 2008: 200).

Romanlar, ortak bir köken, dil ve kültürü paylaşmalarına rağmen; “bölgesel olmayan millet” (non-territorial nation) olma özelliğine sahiptirler. Bu sebeple, Romanlar arasında net olarak görülen farklılıklar, içinde yaşadıkları devletlerin asimilasyona dayalı politikalarına bağlanmaktadır. Uluslararası bölgesel olmayan millet kurgusu, uluslararası politikaya odaklanan yapısı ve bu sebeple yereldeki sorunların çözümünün ötelenmesi bakımından eleştirilmektedir (Özateşler, 2013: 25). Eleştirilen bu durum ile karşı karşıya kalmamak adına, ülkemizde Roman vatandaşların durumlarının tespiti ve yerel politikaların incelenmesi faydalı olacaktır.

4. TÜRKİYE’DE ROMAN VATANDAŞLARIN GENEL DURUMU VE İYİLEŞTİRME ÇABALARI

Türkiye’de de dünya genelinde ve Avrupa özelinde benzer bir dışlanmanın toplumsal bağlamda var olduğuna yönelik bir düşünce; kendisi de bir “Çingene” olan Mustafa Aksu tarafından “Türkiye’de Çingene Olmak” adlı kitabında (2003: 12) belirtilmektedir. Nitekim Romanlar ile ilgili olarak gerçekleştirilen çalışmalarda da Romanlar’a karşı açık ya da örtük bir biçimde önyargı ile yaklaşıldığı sonucuna varılmaktadır (Özdemir, 2014: 49). Bununla birlikte, günümüzde Türkiye’deki Roman vatandaşların durumu hakkında zihniyet açısından gelişmelerin yaşandığı ve pratik anlamda da bazı adımların atıldığı gözlenmektedir.

Roman vatandaşların Türkiye’deki güncel ve genel durumunu tespit edebilmek için, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre – ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ve Edirne Roman Derneği (EDROM) tarafından gerçekleştirilen, Temmuz 2006 – Ocak 2008 tarihleri arasındaki süreci içeren, güncel ve geniş kapsamlı saha araştırmasının sonuçlarından bazılarına değinmek gerekmektedir.

Türkiye’de genel itibariyle hoşgörüsüzlük sorunu ile yüzleşmek zorunda kalan Roman vatandaşlar temel olarak; barınma, eğitim, istihdam, sağlık ve bazı temel hak ve hizmetlere erişim konularında sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunlar esasen birbirlerini tetikler niteliktedir.

Örneğin; barınma konusunda zorunlu tahliyeler, mülkiyet garantisi sağlanamaması, sabit bir adrese sahip olunamaması gibi nedenlerle Roman vatandaşlar zaman zaman eğitim, sağlık gibi temel haklardan faydalanamamaktadırlar (Marsh, 2008a: 53-54). Sakinlerinin sağlığını tehlikeye atacak

biçimde kirliliğe mahal verecek kaynaklara yakın yerlerde mesken inşaatı (Marsh, 2008a: 60-63) ve genelde Roman vatandaşların yerleşim yerlerini kapsayan kentsel dönüşüm projeleri, Roman vatandaşları olumsuz yönde etkilemektedir (Özdemir, 2014: 42). Birtakım önyargılar ve duyulan rahatsızlıklar sebebiyle Roman olmayan mahalle sakinlerinin Romanları mahallelerinden uzaklaştırma çabaları da barınma konusunda yaşanan sorunların bir diğer boyutunu oluşturmaktadır (Marsh, 2008a: 76).

Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların eğitimde karşılaştıkları sorunlar ise; ücretsiz eğitim imkânı olmasına rağmen kırtasiye, ders araç gereçleri, üniforma, ayakkabı ve diğer ihtiyaçlar için gereken maddiyatın temininde yaşanan zorluklar, Roman çocukların okul ortamına, öğretmenlerine ve sınıftaki arkadaşlarına tam olarak adapte olamaması, birtakım önyargılar sebebiyle eğitimde başarı sağlanamaması olarak sıralanabilir (Marsh, 2008a: 56). Öğretmenlerin Roman öğrencilere yönelik düşük düzeydeki beklentileri, okulların kayıt için bir başka okula yönlendirmesi ve bu süreçte birkaç başvuru yapılmak zorunda kalınması ve dolayısıyla eğitim öğretim yılına geç başlanması (Marsh, 2008a: 92), evleri yıkılan Roman vatandaşların okul kayıtlarında çıkan sorunlar eğitime dair yaşanan diğer sorunlardır (Özdemir, 2014: 43). İnsan hakları projesi I ve II çerçevesinde, bazı ders kitaplarında ayrımcı ifadelerin yer aldığı yönündeki tespit de önyargıların erken yaşta şekillenmesi bağlamında varlık gösteren temel sorunlardan bir diğeridir (Kaya, 2012: 226).

Sağlık konusunda, Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşlar; tedavilerinin reddedilmesi, hastanelerde karşılaşılan baştan savma tavırlar, ilaç masraflarının getirdiği maddi külfet ve bu sebeple tedavilerin rastgele biçimde uygulanması konularından mustarip olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, resmi işlemler için gerekli olan kişisel belgelere erişimdeki zorluklar da, zaman zaman sağlık ve diğer temel hak ve hizmetlerden yararlanmalarının önünde engel olabilmektedir (Marsh, 2008a: 57-58).

İstihdam konusunda Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların durumuna bakıldığında ise; Romanlar arasında daimi işlerde istihdam edilenlerin ve sosyal güvenlik imkânına sahip olanların sayıca çok az olduğu görülmektedir. Roman vatandaşların bulabildiği vasıfsız işler, genelde el emeğine dayanan alanlarda yoğunlaşmaktadır. İşverenlerin işe alımlarda hangi bölgede ikamet edildiği konusuna çok önem verdikleri, Roman vatandaşlar tarafından ifade edilmektedir. Roman vatandaşlardan gizleyebilenlerin ırkçılık ve hoşgörüsüzlüğe karşı gerçek kimliklerini gizleyerek yaşamaya ve çalışmaya çabaladıkları da bilinmektedir. Toplu taşıma araçlarından ve şirket servislerinden mahalleye varmadan önceki duraklarda inmek ve yanlış ikamet adresi vermek Roman vatandaşların bu yöndeki çabalarına yönelik örneklerdir. Roman çalışanlardan bazıları, müşterilere görünmemek için ya da müşteriler görmek istemediği için mutfak kısmı gibi geri planda yer alan işlerde çalışabilmektedir. Dolayısıyla zaten sayıca az olan iş imkânları daha da kısıtlanmaktadır.

Türkiye’de mevsimsel işçilik Roman vatandaşlara gelir geçer bir istihdam fırsatı sunmaktadır. Meyve, sebze ve diğer tarım ürünlerinin toplanması Roman vatandaşlar için önemli bir gelir kaynağıdır. Yıllık gelirlerinin en hatırı sayılır kısmını bu şekilde elde etmektedirler. Ayrıca askeriyede genelde bando takımına alınan Roman vatandaşların bu süreçte edindikleri becerilerin askerlik sonrasında bir gelir kapısı haline gelmesi söz konusudur (Marsh, 2008a: 57-88).

Roman vatandaşların pratikte çalışma imkânları bulunan işleri sektörel bazda sıralamak gerekirse; *hizmet sektöründe*; ayakkabı boyacılığı, hamallık, eski eşya toplayıcılığı, sepet satıcılığı, tellaklık, çiçek satıcılığı, işportacılık, bohçacılık, çöp toplayıcılığı, geri dönüşüm için malzeme toplayıcılığı, 1995 te yasaklanana kadar ayı oynaticılığı, turistik merkezlerde falcılık, ticaret, at tüccarlığı, fayton sürücülüğü, arabacılık; *eğlence sektöründe*; müzisyenlik, çalgıcılık, dansçılık, kuklacılık, hikaye ve masal anlatıcılığı; *zanaatkarlık* kapsamında sepet örme, bıçak yapma, metal işleme, demircilik, geleneksel dişçilik, süzgeç-çit-zurna yapımı, tel süpürge üreticiliği; *endüstriyel sektörde*; madencilik, demircilik, kalaycılık, dökümcülük, endüstri ve el üretimi, mekanik olarak yapılması pahalı olan kutulara manuel olarak kibrit doldurmak gibi parça işler, tekstil ve *tarım* yer almaktadır (Marsh, 2008a: 89). Sepetçilik, kalaycılık, elekçilik gibi bazı mesleklere yönelik talebin azalması ise, bu mesleklerin kaybolmasına sebep olmuştur. (Özdemir, 2014: 45) Roman vatandaşlar zaman zaman ufak tefek şeyler satar gibi dilencilik de yapmaktadırlar. Özgür yaşamayı sevdiklerinden ve başkası emrinde bir çalışma istemediklerinden dolayı esnek ve düzenli olmayan geçici işlerle meşgul olmuşlardır. Bu bağlamda sürdürdükleri söz konusu geleneksel meslekleri, kültürel olarak ayakta kalabilmelerinde etkin olmuştur. Romanların geleneklerini ve mesleklerini sürdürebilmelerinde endogami (iç evlilik) tercihlerinin de payı bulunmaktadır. Romanlar için çocukları hayatlarının hedefi ve özüdür. Yerleşik hayata geçmiş Romanların çocukları da çalıştığı için çok çocuk sahibi olmaları iktisadi bir yük getirmemektedir (Genç, Taylan ve Barış, 2015: 82).

Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların faaliyetlerine bakıldığında; aktivizmlerini ne azınlık haklarına ne de diğer kimlik temelli çabalara bağlamadıkları görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların ana hedeflerinin eşit vatandaşlar haline gelmek ve sosyo-ekonomik durumlarını düzeltmek olduğu söylenebilir. Yine Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşlar, devlete karşı olmadıklarını açıkça vurgulamakta, hatta bu sebeple kendilerini bir parçası olarak gördükleri devletin çıkarlarına muhalefet olmamak gibi bir düşünce ile “insan hakları” kavramına da mesafeli yaklaşmaktadırlar. Roman vatandaşlar genel itibariyle milliyetçi taleplere karşı çıkmadıklarından devlet tarafından sorun arz eden bir grup olarak görülmemiştir (Gökçen ve Öney, 2008: 132-135).

Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların mevcut durumlarının ve sorunlarının farkındalığı ile 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de ve Avrupa’da Romanların durumunun iyileştirilmesine dair birtakım adımlar atılmıştır. Avrupa Roman sivil toplumunun örgütlenmesi ve Avrupa Roman Hakları

Merkezi'nin kuruluşu akabinde, 2005-2015 yıllarını kapsayan “Roman On Yılı” (Decade of Roma Inclusion) inisiyatifi başlatılmıştır. 2009 yılında “Romanlara Yönelik Sosyal İçerme için Avrupa Platformu” ile Romanlara yönelik içerme stratejilerine yönelik temel ilkeler belirlenmiştir. Türkiye'nin de kurucu üyesi olduğu Avrupa Konsey'i 2010 yılında “Romanlara İlişkin Strazburg Deklerasyonu” ile ayrımcılıkla mücadele, sosyal içerme ve uluslararası işbirliği konularına ağırlık vermiştir.

Türkiye’de Roman vatandaşların sivil toplum olarak örgütlenmesi 2000’li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir. Bunda, insan hakları konusunda bilincin artması ve toplumsal diyalogun gelişmesinin beraberinde getirdiği olumlu iklim etkili olmuştur (ASPB, 2016: 5). Roman vatandaşların 2000’li yılların başında özellikle 2003 yılında Samsun, İzmir ve Edirne’de kurdukları dernekler, Türkiye’nin diğer şehirlerinde de yankı bulmuştur (Uzpeder, 2008: 114). Bu bağlamda toplumsal hakların savunulması ve refahın artırılması amacıyla seminer, çalıştay vb. çalışmalar düzenlenmiştir. 2004 yılında Edirne Roman Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM) kurulmuştur (ASPB, 2016: 5).

Aralık 2005-Nisan 2008 arasındaki süreçte, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre-ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ve EDROM ile ortaklaşa olarak “Türkiye’de Roman Haklarının Geliştirilmesi” başlıklı proje hayata geçirilmiştir. Proje, Roman vatandaşların profilini çıkarabilmek için güvenilir bilgi toplanmasını, ayrımcılıkla ve hak ihlalleriyle mücadele kapsamında Türkiye’deki Roman dernek ve topluluklarının kapasitelerinin artırılmasını ve yargı yoluna başvurabilmeleri konusunda Roman aktivistlerin yöreklendirilmesini, stratejik hukuk davalarıyla Roman haklarının korunması konusunda ulusal ve uluslararası alanda çaba gösterilmesini ve son olarak resmi kurumların ilgisinin Roman konusuna çekilmesini hedeflemektedir (Danova-Roussinova, 2008: 1-2).

Bu gelişmenin hemen akabinde; Türkiye’de Roman vatandaşların yaşadıkları zorlukların resmi olarak ve üst düzeyde dile getirilişi, ilk defa 2009 yılında, bu süreçte Başbakanlık görevini yürüten Recep Tayyip Erdoğan tarafından verilen talimat ile gerçekleştirilmiştir. Erdoğan, “Roman Açılımı” kapsamında Roman adlandırmasını kendi dilinden şu şekilde ifade etmiştir:

“Kimileri size şöpar der. Kimileri elekçi der. Kimileri abdal der. Kimileri matrip der, bala der. Poşa derler, gurbet derler. Âşık derler, Cano derler, Zanaatkâr derler. Sizlere Çıgan da derler, Cipsi de derler. Kimileri Çıngan der, kimileri Çingene der. Her ne derse desinler, hangi ismi, hangi sıfatı kullanırlarsa kullansınlar, sizler Rom’sunuz, yani insansınız, cansınız. Sizler benim Roman kardeşlerimsiniz (Dişli, 2016: 111-112).”

Bu tarihten itibaren ilgili kamu kurumları tarafından ele alınan Roman vatandaşların sorunları, 2012 yılında eğitim, sağlık, istihdam, ayrımcılıkla mücadele, yoksullukla mücadele gibi konulara

odaklanılarak söz konusu alanlarda ortak çalışma gerçekleştirme yönünde alınan kararlarla çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Bu bağlamda, AB Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA) kapsamında, sosyal içerme projeleri hayata geçirilerek, Roman vatandaşların da faydalanması sağlanmış ve “Roman Vatandaşların Yoğun Olarak Yaşadığı Yerlerde Sosyal İçermenin Desteklenmesi” projesi faaliyete girmiştir. Bununla birlikte IPA II döneminde de “Temel Haklar Alt Alanı Eylem Belgesi” ve “İstihdam, Eğitim ve Sosyal Politikalar Sektörel Operasyonel Programı” kapsamında Roman vatandaşlar yararına projeler gerçekleştirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda güvence altına alınmış hakların ve temel kamu hizmetlerine erişimin uygulamada Roman vatandaşlar için sağlıklı bir şekilde işlemediğinin tespiti üzerine; 64. Hükümet, 2016 Yılı Eylem Planı’nda “Temel Haklar ve Hürriyetler” başlığı altında, “Roman vatandaşların sorunlarının çözümüne yönelik daha önce atılmış adımlar değerlendirilerek yeni çalışmalar başlatılacak” cümlesine yer vermiştir (ASPB, 2016: 5-6).

Neticede; zihniyet değişimi anlamında Türkiye Devleti tarafından “Roman Çalıştayı” ve “Roman Buluşması” adı altında Roman vatandaşlara yönelik bir “Roman Açılımı” sağlaması (Yanıkdağ, 2012: 256) ve 1 Ekim 2013’te açıklanan Demokratikleşme Paketi kapsamında “Roman Dil ve Kültür Enstitüsü” kurulması konusunun gündeme gelmesi, nihai olarak Türkiye’deki Roman vatandaşların devlet tarafından tanınması ve onlarla ilgili problemlerin çözülme gayretinin açık birer göstergesi ve ateşleyicisi olmuştur. Bu gelişmelerin akabinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) koordinatörlüğünde “Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)” yayınlanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında söz konusu Strateji Belgesi ve Eylem Planı incelenerek değerlendirilecektir.

5. ROMAN VATANDAŞLARA YÖNELİK SOSYAL İÇERME ULUSAL STRATEJİ BELGESİ VE I. AŞAMA EYLEM PLANI’NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün 27 Nisan 2016 tarihli Yüksek Planlama Kurulu’nun “Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)”nın değerlendirilmesi, Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşlara yönelik projeksiyonu görebilmek ve sosyal politikalar bağlamında durumlarını tahmin etmek bakımından son derece önem taşımaktadır. Roman vatandaşlara yönelik kucaklayıcı bir yaklaşım içeren ve Roman vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla hazırlanan Strateji Belgesi,

Roman vatandaşları Anadolu ve Trakya topraklarının kadim sakinleri olarak nitelendirmektedir (ASPB, 2016: 1-6).

Başkan sıfatıyla dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ve iki Başbakan yardımcısı ile, Kalkınma Bakanı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Çevre ve Şehircilik Bakanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Maliye Bakanı, Orman ve Su İşleri Bakanı, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı'nın da imzası bulunan Belge, 1 Başkan ve 9 Üye'nin imzası ile kabul edilmiştir.

Strateji Belgesi'nde "Temel Politika Alanları ve Stratejik Amaçlar" başlığı altında eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar konuları ele alınmıştır. "Temel uygulama ilkeleri" ile "uygulama süreci ve yöntem" konuları Strateji Belgesi'nde yer alan diğer iki ana başlığı oluşturmaktadır. Aşağıda Tablo 1'de Strateji Belgesi'nde yer alan temel politika alanlarındaki sorunlar, stratejik amaç ve hedefler özetlenmiştir.

Tablo 1'deki tasniften de anlaşılacağı üzere, Strateji Belgesi'nde hem uluslararası hem ulusal çerçevede ve muhtelif çevrelerce sıklıkla dillendirilen Romanların temel sorun alanları dikkate alınmıştır. Sorunların tespiti sonrası, stratejik amaçlar belirlenmiş ve bu amaçlara ulaşabilmek için stratejik hedefler oluşturulmuştur. Stratejik amaç ve stratejik hedefler, sorunların temelindeki ihtiyaçları, tercihleri, başarısızlıkları, eksiklikleri ya da aksaklıkları karşılamaya, telafi etmeye ya da gidermeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Burada genel itibariyle ele alınan stratejik amaç ve stratejik hedefler, 1. Aşama Eylem Planı çerçevesinde detaylandırılacaktır.

Tablo 1. Temel Politika Alanlarına Dair Sorunlar, Stratejik Amaçlar ve Hedefler

Konular	Sorunlar	Stratejik Amaç	Stratejik Hedefler
Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> - Eğitim olanaklarına erişim, - Eğitimi erken terk, - Devamsızlık, - Velilerin sosyo-ekonomik güçlükleri, - Okullarda oluşan kapalı gruplar ve ayrımcılık algısı.	<ul style="list-style-type: none"> - Fırsat eşitliği, - Kaliteli eğitim hizmetlerine erişim, - Zorunlu eğitimlerin başarıyla tamamlanması.	<ul style="list-style-type: none"> - Eğitimden kopuşların engellenmesi, eğitimi yarıda kalmış gençlerin eğitime devam etmesinin sağlanması, Roman ailelerin eğitimin sosyo-ekonomik faydaları hakkında bilgilendirilmesi, - Eğitime yönelik sosyal yardımlar hakkında bilgi düzeylerinin artırılması, veli ve öğrencilerin okul, öğretmen ve akranları ile sosyal bağlarının güçlendirilmesi.
İstihdam	<ul style="list-style-type: none"> - Veri yetersizliği, - Güvencesiz-niteliksiz ve düşük statüdeki işlerde istihdam, - Düzensiz ve düşük gelir seviyesi,	<ul style="list-style-type: none"> - İşgücü piyasasına girişlerinin kolaylaştırılması - Nitelikli ve	<ul style="list-style-type: none"> - Roman vatandaşların işgücü piyasasının talep ettiği niteliklerle donatılması, bireysel ve mesleki gelişim, ilgililerin işbirliği sağlanması, girişimciliğin teşviki ve girişimci eğitimleri verilmesi, mikro kredi benzeri finansal destekler sunulması, çocuk işçiliğinin

	- Artık talep edilmeyen geleneksel mesleklere sahip olunması.	güvenceli işlerde istihdamın artması.	önlenmesi.
Barınma	- Fiziksel olarak yetersiz konutlar, - Kamu ve özel arazilerin üzerine kurulu barınaklar, - Roman vatandaşların tek katlı müstakil konutta yaşama tercihi.	- Yararlanıcıların taleplerine ve sosyal yaşamlarına uygun sağlıklı, yaşanabilir barınma imkânı sağlanması.	- İyileştirilebilir durumdaki konutların iyileştirilmesi, sosyal konut ve yaşanabilir çevre imkânının sunulması, sosyal konut ya da kentsel dönüşüm projelerinin işleyebilmesi için yararlanıcıların bu işleyişe engel teşkil edebilecek muhtelif sorunlarına çözüm getirecek yan hizmetlerin sağlanması.
Sağlık	- Faydalanılabilecek sağlık hizmetleri hakkındaki düşük farkındalık düzeyi, - Düşük sağlık okuryazarlığı.	- Sağlık hizmetlerinden daha etkin faydalanılmasının sağlanması.	- Sağlık hizmetleri konusunda farkındalığın artırılması, stratejik tıbbi konularda ve bağımlılık yapıcı maddeler ve zararları konusunda bilinçlendirme çabaları, genel sağlık okuryazarlık düzeyinin artırılması.
Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardımlar	- Yoksulluk ve prim ödeme gücünün bulunmaması, - Sosyal sigorta sistemi içinde yer alınamaması, - Roman grupları arasındaki toplumsal dayanışmanın göç ve geleneksel mesleklere ilginin azalması sebepleriyle giderek zayıflaması, - Kamu hizmetleri ve sosyal haklardan yararlanma konusunda eğitim hizmetlerine duyulan ihtiyaç.	- Sosyal hizmet ve yardımlardan etkin bir biçimde faydalanarak yoksullukla mücadele ve refahın artırılması konularında Roman vatandaşlara katkı sağlanması.	- Kamu hizmetlerinden yararlanmayı kolaylaştıracak danışmanlık hizmetleri oluşturulması ve yaygınlaştırılması, dezavantajlı grupların sahip olduğu haklara yönelik farkındalığın artırılması, kadınlara yönelik şiddet ve istismarın engellenmesi ve erken yaşta evlilikler konusunda farkındalığın artırılması.

Kaynak: ASPB, “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016-2021”, Ankara, s. 7-11.

Strateji Belgesi, birtakım *temel uygulama ilkeleri* içermektedir. Bu ilkeler; stratejik amaçların başarıya ulaşılabilmesi için tüm sektörleri kapsayan bir yaklaşıma sahiptir. Bu bağlamda politika ile veri ilişkisi önemsenmiştir. Politikaların varsayım, projeksiyon ya da önyargılar üzerinden kurgulanmaması gerektiği belirtilerek, periyodik aralıklarla toplanacak verilere önem atfedilmiştir (ASPB, 2016: 12). Bu bağlamda, verilerin sağlıklı ve sistematik bir biçimde toplanabilmesi bakımından Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile birlikte hareket edilmesi politika - veri ilişkisinin başarısını arttıracaktır.

Belirli bir hedefi olan ve sosyal dışlanmaya yol açmayan bölgesel politika yaklaşımı, mekâna ve kültürel kimliğe dayalı önyargıları ortadan kaldıracak bir ayrımcılıkla mücadele yaklaşımı, politika yapma ve karar alma süreçlerine yönelik toplumsal katılımı arttıracak ve sivil toplumun geliştirilmesini sağlayacak bir yaklaşım Strateji Belgesi’ndeki diğer ilkelere dendir. Kurumlar arası koordinasyon ve bütüncül politika yaklaşımının benimsendiği Strateji Belgesi’nde genel kamu

hizmetlerine erişimin geliştirilmesi ve Roman vatandaşların bir nüfus cüzdanına sahip olması da temel ilkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca, politika ve faaliyetlerin oluşturulmasında yerel ihtiyaçların dikkate alınması, yerel ölçekte faaliyet gösteren birimlerin inisiyatif sahibi olması ve karar alma süreçlerine tam katılımı ile sosyal arabuluculuk mekanizmasının etkin olarak kullanılması ile sosyal ve kültürel iletişimin güçlendirilmesi de temel ilkelerdendir. Diğer ilkeler ise; etkili bir izleme mekanizması, kadın-çocuk-genç ve engelli gibi dezavantajlı gruplara öncelik verilmesi, AB politikaları ve Avrupa deneyimlerinden azami ölçüde faydalanılması, somut gerçeklere dayanan şeffaf bir politika anlayışı ve temel insan hakları ile farklılıklara saygı konularını içermektedir (ASPB, 2016: 12-14).

Ulusal Strateji Belgesi'nin uygulanması ve Roman vatandaşlara yönelik olan sosyal içerme politikalarının koordinasyonundan sorumlu Bakanlık, ASPB'dir. Stratejik planda yer alan hedefler 2016-2018 ve 2019-2021 yıllarını kapsayacak şekilde üçer yıllık eylem planları şeklinde yürütülecektir. 2016 yılı hazırlık aşamasını oluştururken, 2017 yılı bütçede önemli düzeyde artış öngörmeyen faaliyetlerin belirleneceği ve verilerin toplanacağı yıl olacaktır. Dolayısıyla faaliyetlerin tasarlanarak uygulanması 2017 yılından itibaren gerçekleşecektir. Her yıl Şubat ayında toplanacak olan ve üyelerinin yarısı ilgili Bakanlıklar ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarından diğer yarısı ise ilgili STK'lar, akademisyenler ve meslek örgütleri gibi paydaşlardan oluşan bir İzleme ve Değerlendirme Komitesi'nin kurulması planlanmaktadır. Sonuç ve değerlendirmelerin ise izleyen Mayıs ayı sonuna kadar raporlanması düşünülmektedir. Ayrıca ASPB'nin çağrısı üzerine her yılın ikinci yarısının başlangıcında; ilgili tüm bakanlıklar (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı) bir araya gelerek bir sonraki yıl için uygulanacak faaliyetleri gözden geçirecektir (ASPB, 2016: 14).

İzleme ve Değerlendirme Komitesi'nin bürokrat ağırlıklı olmayıp STK'lar, akademisyenler ve meslek örgütlerini de aynı oranda içeriyor olması, uygulanacak politika ve faaliyetleri geliştirici yönde etki ederek, sorunların ve çözümlerinin 360 derece bakış açısı ile değerlendirilmesine zemin hazırlayacaktır.

2016-2018 yıllarını içeren 3 yıllık 1. Aşama Eylem Planı'nda "izleme ve değerlendirme" (1), "genel politikalar" (3), "eğitim" (3), "istihdam" (4), "barınma" (2), "sağlık" (2), "sosyal hizmet ve yardımlar" (2) ana başlıkları altında toplam 17 eylem yer almaktadır. Bu eylemlerin 5'inden ASPB, 3'ünden Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 3'ünden Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), 2'sinden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2'sinden Sağlık Bakanlığı, 1'inden İçişleri Bakanlığı, 1'inden de Gümrük ve Ticaret Bakanlığı sorumludur. Eylemler ile ilgili kurum ve kuruluşlar; ASPB; ÇSGB; EGM, İŞKUR; KOSGEB; MEB, SB; STK'lar, TOKİ; TÜBİTAK; TÜİK; Üniversiteler ve Yerel Yönetimlerdir (ASPB, 2016: 16-21).

Aşağıda Tablo 2’de 2016-2018 yılları arasını kapsayan I. Aşama Eylem Planında yer alan eylemler ve bu eylemlerin başlangıç tarihleri yer almaktadır.

Tablo 2. I. Aşama Eylem Planı ve Eylemlerin Başlangıç Tarihleri (2016-2018)

2016	
21 Haziran	- Strateji Belgesinde yer alan politikaların uygulanmasının izlenmesi için İzleme ve Değerlendirme Kurulu’nun tahsis edilmesi. (İZLEME VE DEĞERLENDİRME)
21 Eylül	- Roman öğrencilerin okul meclislerinde yer almalarının desteklenmesi, okul kulüp faaliyetleri, sportif kültürel ve sanatsal faaliyetlere, oyun ve yarışmalara katılımlarının teşvik edilmesi. (EĞİTİM)
21 Aralık	- Roman vatandaşların yeni doğan çocukların nüfus kaydı işle ilgili süreç konusunda bilgilendirilmesi ve Roman vatandaşların tamamının nüfus cüzdanına sahip olmasının sağlanması. (GENEL POLİTİKALAR) - İş ve meslek danışmanları tarafından istihdam imkânları ve girişimcilik konularında Roman vatandaşların bilgilendirilmesinin sağlanması, mesleki eğitim kursları, iş arama becerisi eğitimleri, toplum yararına çalışma programları ile istihdam garantili meslek kursları gibi programlar hakkında Roman vatandaşların farkındalığının artırılması ve katılımlarının sağlanması. (İSTİHDAM) - Medya ve Roman mahallelerinde yapılacak bilgilendirme toplantıları ile Roman vatandaşların başta anne çocuk sağlığı ve tütün ve zararlı madde bağımlılığı konuları olmak üzere sunulan sağlık hizmetlerine dair bilgi düzeylerinin artırılması. (SAĞLIK)
2017	
2017’nin ilk yarısı	- Çocuk işçiliğinin önlenmesi konusunda daha sıkı tedbirlerin alınması ve çocukları/gençleri eğitime yönlendirerek bilgi ve kabiliyetlerini geliştirecek etkinlikler düzenlenmesi. (İSTİHDAM)
21 Mart	- Roman vatandaşların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde iş piyasası analizleri ve istihdam araştırmaları yapılması, mesleki eğitimde önceliklerin ve içeriklerin belirlenmesi. (İSTİHDAM) - Zanaatkarlıkla geçimini sağlayan Roman vatandaşların ürettikleri ürünlerin pazarlanması, daha geniş pazarlara ulaştırılması için yatırımcıların teşvik edilmesi. (İSTİHDAM)
21 Haziran	- Roman vatandaşların sosyo-ekonomik profilleri, kültürel durumları, kamu hizmeti ve temel haklara erişimi, beklenti ve ihtiyaçları üzerine saha araştırmaları yapılması. (GENEL POLİTİKALAR) - Sosyal hizmetlere ve sosyal yardımlara erişim konusunda Roman vatandaşlara yönelik danışmanlık hizmetleri ve aile eğitim programlarının geliştirilmesi. (SOSYAL HİZMET VE YARDIMLAR) - Engellilik, yaşlılık ve toplumsal cinsiyet eşitliği ve erken yaşta evlilikler gibi konularda bilgilendirici ve bilinçlendirici faaliyetlerin yürütülmesi. (SOSYAL HİZMET VE YARDIMLAR)
21 Eylül	- Roman vatandaşların Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları -SYDV- tarafından yapılan eğitim yardımları ve şartlı nakit yardımı gibi mevcut eğitim yardımları hakkında bilgilendirilmesinin sağlanması. (EĞİTİM)
21 Aralık	- Roman vatandaşların yaşadıkları illerdeki sağlık hizmet sunum kapasiteleri ile göç ettikleri bölgelerdeki Toplum Sağlığı Merkezlerinin mobil hizmet kapasitelerinin artırılması, Roman vatandaşların göçer olarak gittikleri yerlerdeki Sağlık İl Müdürlüğü ile Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ile birlikte Roman vatandaşların ziyaret edilerek ihtiyaçlarının belirlenmesi, gezici sağlık ekipleri tarafından sağlık taramalarının yapılması ve muhtelif standart sağlık hizmetlerinin sunulması. (SAĞLIK)
2018	

21 Aralık	<ul style="list-style-type: none"> - İyileştirilebilir durumda bulunan konutlara yönelik tamirat ve tadilat işlemlerinin gerçekleştirilmesi ve tamirat işlerinde çalışacak kişilerin bir bölümünün “toplum yararına çalışma” kapsamında Roman vatandaşlar arasından belirlenmesi. (BARINMA) - Roman vatandaşların yaşam biçimleri ve taleplerine yönelik –ulaşım olanakları ve altyapı hizmetleri- özgün -bahçe tarımı yapmaya müsait, müstakil- konut projelerinin hayata geçirilmesi. (BARINMA)
Sürekli	
<ul style="list-style-type: none"> - Roman vatandaşlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması; Roman çocukların eğitim ve öğretime devamlarının sağlanması. (GENEL POLİTİKALAR) - Roman çocukların, eğitim-öğretime devamlarının sağlanması, ilkokul ve ortaokul düzeyinde telafi edici ders dışı eğitimlerin verilmesi. (EĞİTİM)	

Kaynak: ASPB, “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016-2021”, Ankara, s. 16-21.

Eylem Planı’nda da Strateji Belgesi’nde olduğu gibi ulusal ve uluslararası araştırmalar ile Romanlara yönelik kurum ve kuruluşların öncelik atfettiği konular ve derneklerin üzerinde yoğunlaştığı faaliyet alanları dikkate alınmıştır. Eylem Planı’nda çözüm önerilerinin yanı sıra sorumlu birimlerin aksiyonları için yol haritası çıkarılmıştır.

Eylemler arasında sayısal olarak istihdama yönelik eylemlere ağırlık verildiği görülmektedir. Zira istihdam Roman vatandaşlara özgü olumsuz kısır döngüyü aşma noktasında önemli bir çıkış yolu olarak görülmektedir. Ekonomik refahın artması, eğitime ayrılacak fonların artışı da beraberinde getirebilecektir. İstihdama yönelik eylemleri sayısal olarak, eğitim ve genel politikalara yönelik eylemler takip etmektedir.

Eylemleri kategorileri bakımından değerlendirdiğimizde; istihdam kategorisinde Roman vatandaşların ürettikleri ürünlerin daha geniş pazarlara ulaştırılması konusunda girişimcilerin teşvik edilmesi, farklı kesimlerin ortaklıkları ve işbirlikleri konularında kaynaştırıcı bir rol oynamıştır. Sosyal hizmet ve yardımlarda danışmanlık faaliyetlerine önem verilmiş ve bu şekilde bire bir, yüz yüze, insan insana iletişimin ve danışmanlığın önemi vurgulanmıştır. Toplum yararına çalışma kapsamında tamirat işlerinde çalışacak kişilerin bir bölümünün Roman vatandaşlar arasından belirlenerek; barınma ve istihdam konularında Roman vatandaşlar faydasına iki politikanın yollarının kesiştirilmesi de oldukça makul bir adım olmuştur. Roman vatandaşların yaşadığı mekânların en dezavantajlı mekânlar ve en yoksul semtler olduğunun belirtildiği Strateji Belgesi’nin Eylem Planı aşamasında; Roman vatandaşların tercihlerine önem verilerek özgün, bahçe tarımı yapmaya müsait, müstakil konut projelerinin yer alması son derece olumlu bir yaklaşımdır. Muhtelif kategorilerdeki eylem planları genel itibarıyla medya, bilgilendirme ve teşviklerle desteklenmektedir.

Eylemleri, tarihleri ve süreçleri bakımından değerlendirdiğimizde, İzleme ve Değerlendirme Komisyonu'nun ivedilikle Eylem Planı'nın ilk sürecinde oluşturulduğu görülmektedir. Barınma konusundaki eylemlerin başlangıç tarihi diğer eylemlerden biraz daha sonraya bırakılmış ve bu eylemlerin başlangıcı için 2018 yılı belirlenmiştir. Çocuk işçiliği ile ilgili eylemin ise, diğer eylemlerden farklı olarak 6 aylık bir sürece yayıldığı görülmektedir. Roman vatandaşlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması ve Roman çocukların eğitim-öğretimlerinde devamlılığın sağlanabilmesi konuları için bir tarih belirlenmemiş olup, bu konulara süreklilik arz edecek konular arasında yer verilmiştir.

Eylem Planı'nı aktörleri, sorumlu kurumları, koordinasyon ve kapsayıcılığı bakımından değerlendirdiğimizde, Eylem Planı'nın aktörleri Roman vatandaşlar ve devlet ile üniversiteler ve STK'lar gibi diğer kurumlardır. Sorumluluğun ilk etapta ASPB, MEB ve ÇSGB tarafından üstlenildiği görülmektedir. Eylem Planı çerçevesinde koordinasyonu sağlayan ASPB aynı zamanda sorumlu bir kurum olarak da vazifesini ifa etmektedir. Eylem Planı, Roman vatandaşların sorunlarının çözümü noktasında muhtelif açılardan konuya yaklaşmış ve yardımına ihtiyaç duyulan sorumlu kurumları işbirliğine dahil etmiştir. Bu bağlamda aktörlerin geniş bir işbirliği ile hareket etmelerini gerektirmektedir.

2019-2021 yıllarını içerecek olan ikinci üç yıllık Eylem Planının isabetli bir şekilde hazırlanmasında, 1. Aşama Eylem Planı'nın 360 derece ile geribildirimlerinin alınabilmesi oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla Strateji Belgesi ve Eylem Planı uzun vadede Roman vatandaşlara yönelik olarak izlenebilecek politikaların belirlenmesinde bir ön çalışma rolü üstlenmesi bakımından son derece faydalıdır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Göçebe kültürleri ve farklı bir yaşam tarzlarıyla Romanlar, sosyal dışlanmanın muhatabı olmuş bir kitledir. Dolayısıyla sosyal içerme çerçevesinde Roman vatandaşlara özgü birtakım sosyal politikaların izlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, kökenleri, kültürleri, kimlikleri ve nüfuslarıyla Romanların genel durumlarını ve özellikle Türkiye'deki Roman vatandaşların durumunu aktararak, temel sorun ve temel sosyal politika alanlarını, Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021) ile Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) üzerinden değerlendirmektir.

Romanların kültürel özellikleri ve etnisiteleri, sosyal dışlanmışlık ve yoksulluk gerçeği ile birleştiğinde; içinde buldukları koşullar son derece olumsuz bir hale bürünmektedir. Türkiye'de yaşayan Roman vatandaşların en büyük sorunlarından biri, içinde buldukları birçok olumsuz koşulun yoksulluğun nesilden nesile aktarılmasına zemin hazırlamasıdır. Bu bağlamda Türkiye'de

yaşayan Roman vatandaşların en önemli taleplerinden biri sosyoekonomik statülerini geliştirmek ve sosyal dışlanmaya maruz kalmadan vatandaşların tamamına sunulan hak ve hizmetlerden istedikleri ölçüde faydalanabilmektir. Roman vatandaşların farklı kişilik özellikleri ve buna bağlı talepleri; istihdam, barınma, eğitim ve hatta diğer alanlarda farklılığını hissettirmekte ve ihtiyaca göre çeşitlendirilmiş sosyal politikaların izlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Örneğin Roman vatandaşlar çalışırken bağımlılık yerine özgürlüğü, ikamet ederken çok katlı binalar yerine müstakil yapıları, eğitimde standart ve bir mekâna bağlı öğrenme yerine yaşam içerisinde ihtiyaç duydukları kadar öğrenmeyi tercih etmektedirler.

Sorunlarını dile getirmek ve birlik oluşturarak seslerini güçlü bir şekilde duyurmak amacıyla Türkiye’de Roman vatandaşların sivil toplum kuruluşları altında örgütlenmesi 2000’li yıllarla birlikte gerçekleşmiş ve bu gelişmeyi müteakip konuya yönelik sosyal, akademik ve bürokratik ilgi artmıştır. Roman dernek ve projelerinin ilgi görmeye başlaması ile birlikte STK’lar, akademik çevreler ve meslek örgütlerinden meydana gelen ve gittikçe artan gönüllü destek oldukça ümitvâr bir tablo ortaya koymaktadır. Ulusal ve uluslararası araştırmalar ile Romanlara yönelik kurum ve kuruluşların öncelik atfettiği konuları dikkate alan ve ASPB koordinatörlüğünde yürütülen Strateji Belgesi ve Eylem Planı’nda Roman vatandaşların sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin yanı sıra sorumlu birimlerin aksiyonları için yol haritası çıkarılmıştır. Eylemler arasında sayısal olarak istihdama yönelik eylemlere ağırlık verilmiştir. Sorunların çözüme kavuşması noktasında bilinçlendirme ve farkındalık oluşturmaya yönelik danışmanlık hizmetlerine önem verilmiş, istihdam ve barınma gibi farklı alanlardaki politikaların bazı noktalarda kesişerek birbirine katkıda bulunması sağlanmıştır. İzleme ve Değerlendirme Komisyonu’nun bürokrat ağırlıklı bir yapıda olmasından sakınılmış, üniversiteler, STK’lar ve diğer ilgili kurumlara da aynı oranda katılım payı verilmiştir. Eylem Planı’nda belirli bir tarih ile başlanacak olan eylemlerden farklı olarak, Roman vatandaşlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması ve Roman çocukların eğitim-öğretimlerinde devamlılığın sağlanabilmesi konularına sürekli olarak eğilineceği belirtilmiştir. Eylem Planı çerçevesinde Roman vatandaşların sorunlarının çözümüne yönelik olarak yardımına ihtiyaç duyulan sorumlu kurumların tamamı kapsamlı bir işbirliğine dahil etmiştir.

Strateji Belgesi ve Eylem Planı’nda özellikle barınma ve istihdam alanlarında Roman vatandaşların tercihleri dikkate alınarak onlara uyum sağlama yoluna gidilmiş; eğitim konusunda ise Roman vatandaşların sisteme entegre olarak uyum sağlaması yönünde çaba gösterilmiştir. Bu bağlamda sosyal içerme ve sosyal kaynaştırma politikaları izlenmiştir.

Önümüzdeki üç yıllık süreci kapsayan Eylem Planı, bu planın aktörlerinin, sorumlu kurumlarının ve uygulayıcılarının görevlerine yönelik pratik elde edeceği, var olmakla birlikte henüz görünmeyen eksikliklerin veya aksaklıkların tespit edilip tamamlanacağı veya giderileceği bir sürecin

ilk adımımızdır. Neticede, Strateji Belgesi ve bu belgeye yönelik olarak hazırlanan Eylem Planı, Roman vatandaşların sorunlarının çözümüne yönelik yol haritasının çizildiği, Roman vatandaşların ihtiyaçlarına uygun sosyal politikaların izlenebilmesi için olumlu bir başlangıçtır. Uygulamanın izlenmesi sonrası oluşabilecek eksiklerin 2019-2021 yıllarını kapsayacak olan İkinci Aşama Eylem Planı ile giderilme şansı bulunmaktadır.

Konuyla ilgili birtakım öneriler getirmek gerekirse; öncelikle ötekileştirme ve önyargıların dönüştürülmesi konusunda faaliyet gösterilmesi faydalı olacaktır. Roman vatandaşlarla ilgili yeni, birleştirici ve kapsayıcı etnopolitikalarla; etnik ve biyo-fizyolojik farklılıklara dayalı eşitsizliklerin sosyal eşitsizliklere dönüşmesini engelleyecek tedbirlere ihtiyaç bulunmaktadır. Etnik damgalama, önyargı ve sosyal dışlama pratiklerini bertaraf edebilecek kapsayıcı bir sosyal politika anlayışının tüm topluma kazandırılması Roman vatandaşlara özgü pek çok sorunun çözümü için olumlu bir adım olacaktır. Diğer yandan Romanlar hakkında sorulması gereken can alıcı sorulardan biri, Romanların ötekileştirilmesinde kendilerinin de paylarının olup olmadığıdır. Romanların yaşam koşullarından mütevellit vatansızlar, paryalar gibi dışlayıcı ifadelerle anılmaları (Yanıkdağ, 2012: 248), olumsuz davranış ve bakışlara maruz kalmalarının sıradanlaşması; Roman vatandaşların kendilerinde bir değişim dinamiği bulamamalarına ve kendilerini izole ederek kendi dünyalarına sığınmalarına sebep olabilir. Böylesi bir durum, bir davranışın diğerini sürekli etkilediği bir kısır döngüye sebep olur ve bu kısır döngünün kırılması gerekmektedir. Ötekileşme durumunu beraberinde getiren bir ötekileştirme düşüncesinin değiştirilmesi ya da dönüştürülmesi Roman vatandaşların sosyal içerilme stratejisinin başarısında elzem bir çaba olacaktır. Bu bağlamda, Romanlar dışındaki vatandaşların görsel/şekilci önyargılarını; Roman vatandaşların ise toplumun genel nazarını olumsuz etkileyen davranışsal alışkanlıklarını törpüleyici çift yönlü sosyal politika anlayışı güdülmesi faydalı olacaktır. Zira fiziksel görünüş insanın değiştirebilme şansı bulunan bir özellik değildir. Ancak davranış ve önyargıların kırılması değiştirilebilir ve dönüştürülebilir niteliktedir.

Üzerine eğilinmesi elzem olan ikinci önemli faaliyet alanı eğitimidir. Roman vatandaşların birtakım hak ve fırsatlara erişmeler dahi, çoğu kez bu fırsatları değerlendirecek yeterli eğitim donanımına sahip olmadıkları görüldüğünden; Roman vatandaşların yaşantısını oluşturan olumsuz kısır döngünün eğitim ile kırılması anlamlı olacaktır. Ağaç yaşken eğilir anlayışı gereği müfredatlarda ayrımcılıkla mücadeleye yönelik konuların çocuklar ve gençler düzeyinde ele alınması ve Roman kültürüne yönelik konuların işlenmesi, toplumsal adaptasyonu hızlandırıcı etki gösterecektir.

Roman vatandaşlara yönelik bilgilendirme ve farkındalık oluşturma çabalarında Roman vatandaşlara özgü özelliklerin, kültürel zenginliklerin çarpıcı ve akılda kalıcı projelerle birlikte kullanımı önem arz etmektedir. Örneğin, metaforik bir yaklaşımla tasarlanacak “eğitimde ‘abe’ce”

isimli bir proje, “abe” kelimesini sıkça kullanan Roman vatandaşların dikkatlerini daha çok çekebilecek ve kendi içlerinde eğitime dair bir gündem oluşmasını sağlayabilecektir. Bu anlamda profesyonel reklamcılar ile işbirliği gerekebilir.

Roman çocukların fiilen bir işte çalışma alışkanlıkları ve ders çalışmak için uygun bir ortamlarının olmadığı düşünüldüğünde, okullarda ders saatleri sonrası kalıp vakit geçirebilecekleri kütüphane ya da derslik gibi bir mekânın ve oluşturulacak düzenli sosyal aktivite alanlarının açık tutulması, Roman çocukların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde gereklilik arz etmektedir. Bütün çabalara rağmen her halükarda okula gitmeyecek Roman çocuklar ve gençler için kurulacak eğitici bir Roman televizyon kanalı vasıtasıyla uzun vadede eğitime olan ilginin artması beklenebilir.

Medeni hayat, barınma ve istihdama dair öneriler sunmak gerekirse; öncelikle medeni hayatın rehabilitasyonu kapsamında, sosyal güvenlikten faydalanma imkânlarının öncelikle evli Roman kadınlara tahsis edilmesi yönünde bir girişim, Roman vatandaşların resmi evliliğe olan ilgisi arttırılabilir.

Benzer bir şekilde engellilerin mecburi istihdam oranı gibi Roman vatandaşların rağbet gösterdiği bazı işler için belirli bir oranda Roman vatandaş çalıştırma şartı getirilebilir. Bu kişilerin istihdamında, evliliklerinin resmi evlilik olması ve çocuklarının okuyor olması gibi koşulların aranması gündeme getirilebilir. Genelde el emeğine dayanan işler yapan Roman vatandaşlar için, yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde; İSMEK benzeri Roman vatandaşlara özgü el emeğine dayalı gelişime ortam hazırlayabilecek Roman Meslek Edindirme Kurslarının (ROMEK) oluşturulması uygun olabilir.

Son olarak, Roman vatandaşların kentsel dönüşüm projelerinden etkilenmemeleri ya da olumsuz etkilerin en aza indirilmesi için çaba gösterilmelidir. Bu bağlamda bir “ombudsmanlık” hizmetinin sunulması faydalı olabilir. Öneriler, bu çalışmada ele alınan Eylem Planları’nın uygulama aşamalarında karşılaşılabilecek durumlara ve geribildirimlere göre çeşitlendirilebilir. Ancak bu çalışma kapsamında ortaya konan sorunlar bağlamında gelecekte gerçekleşecek akademik çalışmalarda; Romanların sosyoekonomik statülerinin geliştirilmesi, Romanların ihtiyacına göre şekillendirilmiş sosyal politikaların geliştirilmesi, Romanların dernekleşme, meslek edinme ve eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi gibi konular üzerine yoğunlaşması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aksu, M. (2003) “Türkiye’de Çingene Olmak”, 2. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları.

Arayıcı, A. (2008) “Avrupa’nın Vatansızları: Çingeneler”, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

ASPB (2016) “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016-2021”, Ankara.

- Asséo, H. (2007) “Çingener: Bir Avrupa Yazgısı”, 2. Baskı, (Çev.) Orçun Türkay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atkinson, R. ve Davoudi, S. (2000) “The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities”, *Journal of Common Market Studies*, 38(3): 427-448.
- Bilgin-Aytaç, G. (2012) “Soğuk Savaş Dönemi Doğu Avrupa Çingeneri”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 81-96.
- Bilton, T. vd. (2008) “Sosyoloji”, (Çev.) Kemal İnal vd., Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cass, N., Shove E. ve Urry, J. (2005) “Social Exclusion, Mobility and Access”, *The Sociological Review*, 53(3): 539-555.
- Danova-Roussinova, S. (2008) “Önsöz”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 1-3.
- Dişli, S. Ö. (2016) “‘Çingene’Mi, ‘Roman’Mı? Bir İnşa Süreci”, *AÜDTCF, Antropoloji Dergisi*, 31: 97-117.
- Duman, B. ve Alacahan, O. “Sosyal Kaynaşma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1): 103-128.
- Erkem-Gülboy, G. P. (2012) “Avrupa Birliği ve Romanlar”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 125-152.
- EUROSTAT (2010) “Combating Poverty and Social Exclusion: A Statistical Portrait of the European Union 2010”, Belgium, EU.
- Genç, Y. ve Çat, G. (2013) “Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1): 363-393.
- Genç, Y., Taylan, H. H. ve Barış, İ. (2015) “Roman Çocukların Eğitim Süreci ve Akademik Başarılarında Sosyal Dışlanma Algısının Rolü”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33: 79-97.
- Gökçen, S. ve Öney, S. (2008) “Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 129-135.

- Kaya, Ö. (2008) “Celladın Çeşmesi Kanlı, Mezarı Ayır Olurdu”, [http://www.geliboluyuanlamak.com/116_Celladin-Cesmesi-Kanli,-Mezari-Ayri-Olurdu-\(-Onder-Kaya-\).html](http://www.geliboluyuanlamak.com/116_Celladin-Cesmesi-Kanli,-Mezari-Ayri-Olurdu-(-Onder-Kaya-).html) (23.02.2017).
- Kaya, N. (2012) “Türkiye’nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar ve Ayrımcılık: Kavramsal Çerçeve ve Temel Sorunlar”, (Der.) Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 213-229.
- Kolukırık, S. (2009) “Dünden Bugüne Çingeneler: Kültür-Kimlik-Dil-Tarih”, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Kurtuluş, B. (2012) “Devletsiz Bir Halk Olarak Çingeneler: Kökenleri, Sorunları, Örgütlenmeleri”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 17-43.
- Marsh, A. (2008a) “Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 53-107.
- Marsh, A. (2008b) “Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 19-27.
- Marsh, A. (2008c) “Türkiye Çingenelerinin Tarihi Hakkında”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 5-18.
- Mevzuat (1950) “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun”, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5683.pdf> (04.09.2016).
- Mezarcıoğlu, A. (2010) “Çingenelerin Kitabı”, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Munck, R. (2005) “Social Exclusion: New Inequality Paradigm for the Era of Globalization?”, (Eds.) Mary Romero and Eric Margolis, The Blackwell Companion to Social Inequalities, UK: Blackwell Publishing: 31-49.
- Özateşler, G. (2013) “Avrupa’da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar”, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2(3): 13-33.

- Özdemir, A. (2014) “Romanlarda Çalışan Yoksulluğu: Sakarya Gazipaşa Mahallesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özden-Cankara, P. (2012) “Bir Etnik Grup Olarak Çingenerin Statüleri Hakkında Bir Analiz Denemesi”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları, İstanbul: 97-121.
- Özkan, A. R. (2000) “Türkiye Çingeneri”, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sal, A. (2009) “Türkiye’de Yaşayan Çingenerin Sanatsal Olarak Ele Alınışı”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Stjernø, S. (2004) “Solidarity in Europe: The History of an Idea”, UK & USA: Cambridge University Press.
- Sunar, B. (2012) “Ulusçuluğun Kurbanları ya da Ulusun ve Ulusçuluğun Ötesinde Norm Dışı Göçebeler: Çingener, Osmanlı İmparatorluğu ve Lozan Antlaşması Örneği”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 223-246.
- Sapancalı F. (2003) “Sosyal Dışlanma”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Sapancalı, F. (2007) “Avrupa Birliği’nde Sosyal İçerme Politikaları”, TİSK Akademi, 2007/II: 56-108.
- Sapancalı, F. (2008) “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, http://www.disk.org.tr/content_images/4_BÖLÜM.doc (23.02.2017), 2-37.
- Turan, N. S. (2012) “Evliya Çelebi’nin İstanbul Anlatısında Çingene ya da Kıpti Tasvirleri”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 205-222.
- Uzpeder, E. (2008) “Türkiye’de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi”, (Haz.) Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, (Çev.) Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, Biz Buradayız!: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık: 109-127.
- Ünaldı, H. (2012) “Türkiye’de Yaşayan Kültürel Bir Farklılık: Çingener”, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1(1): 615-626.
- Ürer, L. (2012) “Ulusal Söylemde Çingene Olup Roman Kalmak”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 45-79.
- Yanıkdağ, T. (2012) “Türkiye’de Yaşayan Romanların Sorunları Genel Bir Bakış”, (Der.) Levent Ürer, Roman Olup Çingene Kalmak, İstanbul: Melek Yayınları: 247-270.

Yiğit, A. (2015) “Balkan Yarımadası’nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı”, *Yeni Türkiye*, 66: 943-971.